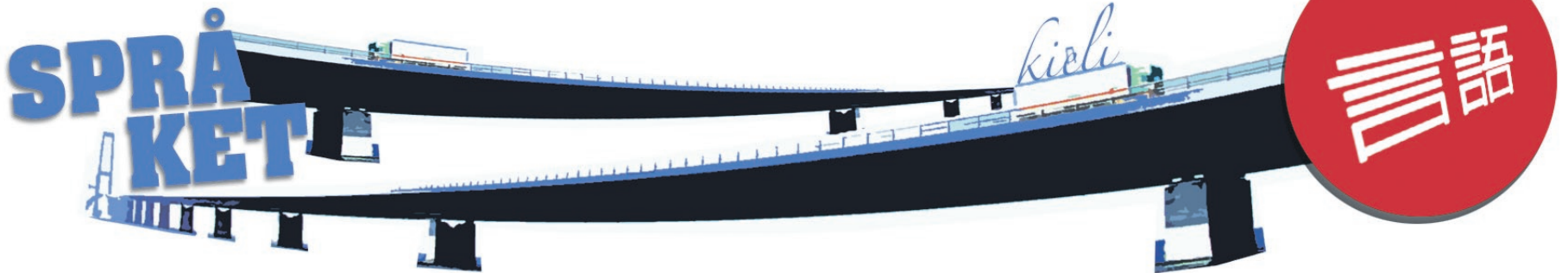


En polygott värld

Vi är inte fångar i språket

Låt oss föreställa oss en värld där det finns bara ett (vad vi skulle kalla) språk, där det alltså inte finns, och aldrig har funnits, behov för verksamheter som språkundervisning eller översättning. Hur skulle man tänka på språk i den världen?



Frågan är givetvis spekulativ, men den kan ändå ha sitt intresse. Skulle man över huvud taget ha ett ord med betydelsen *språk* i denna värld? Det är ingalunda självklart. Till vad skulle det ordet behövas?

I så fall skulle man kanske aldrig tänka att det som sker när ett barn lär sig tala är ett enhetligt skeende. Man skulle kanske fråga "Kan hon redan säga 'mamma' och 'pappa'?", eller "Hur långt kan hon räkna?", men frågan "Kan hon tala?" skulle vara obegriplig. Svaret skulle kanske bli "Vad menar du – hon är väl inte stum heller!"

Kanske skulle man aldrig heller komma på tanken att det finns något sådant som grammatik, att satserna "Trädet har blåst omkull" och "Det här är en vacker passage!" har något bestämt – en subjektspredikatsstruktur – gemensamt. Vad skulle man med de begreppen till? Vi behöver inte en grammatik för att tala vårt modersmål.

Nåja, sådant är förstås inte lätt att veta. Men skulle inte dessa människor i så fall vara handikappade i sin syn på världen? Skulle de inte gå miste om något som vi, i vår polyglotta värld, är medvetna om?

Det kan jag inte säga något om. Men jag är inte säker på att människorna i den monoglotta världen enbart är handikappade. Kanske skulle de tvärtom ha en klarare förståelse av den mänskliga kommunikationens karaktär och villkor än vi har.

För oss i Europa har föreställningen om ett språk i hög grad formats genom en kontinuerlig växelverkan mellan nationalspråken. Vi har utformat språkläror och lexika för att möjliggöra övergången från ett av dessa språk till ett annat. I förbifarten har den uppfattningen uppstått att språket är *lika med* dessa grammatiska strukturer och lexika. Men det är en vilseledande bild. Man har uppfattat språket som ett naturfenomen och reglerna som en beskrivning av språkets lagar.

I själva verket är strukturerna snarare broar som vi byggt för att ta oss från en del av det mänskliga språket till en annan. Hur och var broarna dras beror på varifrån och vart man vill komma. Den som startar från navaho eller japanska behöver helt andra broar till svenskan än den som startar från tyska eller danska. (Därför är det också absurt att invandrare oberoende av modersmål ska lära sig finska eller svenska på samma kurser.)

Vi behöver inte starta från noll när vi lär oss ett nytt språk. Vi är redan delaktiga i den mänskliga livsformen med dess olika språkanvändningar. Men ju mera avlägset ett språk är, desto *närmare* noll måste vi starta. (Om skillnaden mellan att lära sig tala och att lära sig ett språk, se **Segerdahl**, kapitel 5.)

Utrotningshotade språk

Det görs i våra dagar ett stort nummer av att en mängd språk håller på att dö ut. Det här är förmodligen något som skett i alla tider – vissa språkformer försvinner och andra uppstår. Men vad är det som gör förlorat om ett språk dör ut? Det är gi-

tal varianter av snö därför att deras språk innehåller ett enormt antal ord för snö*.

Men detta är att spänna kärran för hästen: riktigare vore att säga att ett språk kan innehålla ett stort antal distinktioner därför att talarna har förmågan att skilja fenomenen i fråga åt, en förmåga som är rotad i deras livsform. Annars borde de kunna språket för att kunna lära sig det. (Om detta se **Cook**.)

Bättre än att säga att språket innehåller en kunskap är att säga att vår uppmärksamhet länkas i bestämda riktningar när vi lär oss tala. Den här uppmärksamheten kan gälla inomspråkliga företeelser: när en finskspråkig titt och tätt gör genusfel

skevt sätt. Det finns vissa saker som aldrig sägs mellan bergsdirektörer, andra saker som aldrig sägs mellan medlemmar av Ku Klux Klan. Men de skulle kunna sägas. Språket kan inte pålägga oss någon fångenskap som vi inte själva finner oss i.

Språket eller livsformen?

När vi beklagar att språk dör ut, vad är det vi saknar? Språket eller livsformen? Vissa språk har konserverats medan den ursprungliga livsform där de en gång formades har upphört att existera: till exempel Vatikanens latin, hebreiska, isländska. De ger intrycket av en kod, ett språk där alla den moderna världens företeelser kan diskuteras men i en urgammal form. Å andra sidan kunde man tänka sig att en stam fiskare i Ghana fortsätter med sitt gamla levebröd, men börjar använda engelska, som de anpassar till den egna verksamheten. Det är i det senare fallet, snarare än i det förra, som något av värde har bevarats. Men trots det kan vi inte låsa in människor i något slags livsformsmuseer. Vi kan inte frånta andra rätten att själva avgöra var de finner den trygghet och välfärd de vill göra anspråk på.

”Det finns vissa saker som aldrig sägs mellan bergsdirektörer, andra saker som aldrig sägs mellan medlemmar av Ku Klux Klan.”

vetvis en tragedi för språkets sista talare, men förlorar också vi andra något av betydelse?

Enligt en populär föreställning bär olika språk på olika kunskaper om världen – kunskaper som ohjälpligt går förlorade om språket dör ut. Men den tanken uttrycker en förvirring. Det faktum att svenskan innehåller ord som "häxor" eller "nationalkaraktärer" tvingar mig inte att tro att det verkligen finns häxor eller nationalkaraktärer. Språket gör inga påståenden om världens beskaffenhet. Det är *talarna som använder språket* till att bland annat göra olika (sanna eller osanna) påståenden. För att man ska kunna använda ord för att göra ett påstående måste det vara möjligt att i samma språk göra ett motsatt påstående: "Det är fullmåne i natt" kan förmedla en (korrekt eller inkorrekt) upplysning därför att jag kunde tänkas ha sagt: "Det är inte fullmåne i natt".

Lingvist-antropologerna **Edward Sapir** (1884-1939) och **Benjamin Whorf** (1897-1941) blev kända för sin hypotes om att språket formar vårt sätt att gestalta världen. "Varje språk skapar sin egen världsbild." Man brukar hänvisa till att inuiterna är kapabla att skilja mellan ett sort an-

i svenskan och en svenskspråkig gång på gång gör objektsfel i finskan så beror det inte på att de inte vet hur det ska vara: de har helt enkelt inte vant sig vid att fästa uppmärksamhet vid de detaljerna när de talar. Uppmärksamheten kan också gälla utomspråkliga företeelser: om inte tusentals varianter av snö, så kanske olika färger på boskap bland massajer eller olika slags rötter bland australiska aboriginer. Olikheter i vad vi uppmärksammar hindrar oss ändå inte från att göra oss förstådda med varandra, och ett uppmärksamhetsmönster som försvinner är inte en för evigt förlorad kunskap.

Idén om att språket innehåller en världsbild är förknippad med föreställningen att vi är fångna i vårt språk. Det klassiska uttrycket för den idén är **George Orwells Newspeak** (i 1984), ett språk som tänktes omöjliggöra frihetslängtan genom att utesluta ordet "frihet" ur språket. Men blotta frånvaron av ett ord kan inte hindra mig från att uttrycka en tanke, desto mera än närvaron av ett ord kan tvinga mig att tänka tanken. Språkets resurser är inte i den meningen kringskurna. Däremot tillhör jag kanske en kultur eller ett kotteri där vissa tankar aldrig uttrycks, eller där saker vanemässigt uttrycks på ett



Lars Hertzberg är professor emeritus i filosofi vid Åbo Akademi lars.hertzberg@abo.fi

ORDET: POLYGOLOT

Någon som har förmågan att tala flera språk, motsatsen till en mongolot.

*En urban legend, se http://en.wikipedia.org/wiki/Eskimo_words_for_snow

LITTERATUR:

John Cook: *Whorf's Linguistic Relativism*, Philosophical Investigations 1 (1978): 1 ss. 1-30; 2 ss. 1-37.
Pär Segerdahl: *Språkteorier och språkspel* (Lund: Studentlitteratur, 1998).